

KISS FARKAS GÁBOR

Latin és népnyelv a késő középkori magyarországi domonkos kolostorokban

Leonhard Huntpichler: *Directio pedagogorum*

A késő középkori egyházi élet a népnyelv irodalmi nyelvként való használatának egyik első, és hosszú időn át szinte egyedüli közege volt. A 15. századból származnak azok az első emlékeink, amelyek azt mutatják, hogy a népnyelvi olvasóközönség igényeinek kielégítésére önálló, nagyrészt vagy kizárólag magyarul írt kódexeket, könyveket kezdtek másolni. A magyar nyelv azonban még jó ideig nem lett teljesen önálló: a legtöbb szöveg, amelyet lejegyeznek, vagy fordítás, vagy pedig egy latin nyelvű szöveg magyarázata és parafrázisa.¹ A latin és a népnyelv hosszú együttélése különösen erős volt a kolostori írásbeliségben, ahol a szerzetesek, apácák és laikus testvérek nyelvi igényei és képzettsége más-más feltételrendszerrel teremtett az írott szövegek létrejöttéhez. Épp ez a szoros együttélésben létrejövő funkcionális sokféleség teremtett termékeny háttérrel a népnyelvi szövegmásolásnak – gondoljunk csak a ferences *Jókai-kódexre*, vagy a 16. század elején a margitszigeti domonkos apácák és az óbudai klarisszák között kibontakozó népnyelvű irodalomra. Az alábbiakban egy olyan, latin nyelvű szövegemléket mutatunk be, amely egyedülálló betekintést nyújt a latin és a népnyelv használatának társadalmi közegébe és funkcióiba a kolostoron belül, épp abból az évtizedből, az 1450-es évekből, amikor a népnyelv önállósága meg kezd honosodni az írásbeliségben.

A domonkos Leonhard Huntpichler jól ismert alakja a magyarországi kultúrtörténetnek. Kitzbühel közelében, Brixen im Thale faluban született, egyetemi tanulmányait Bécsben végezte, ahol egy lipcsei kitérő után 1426-ban szerzett magisteri fokozatot az artes-fakultáson. Ezt követően rövid ideig Magyarországon tanított egy *schola particularis*ban, majd 1431-től a dél-tiroli Brixen (Bressanone) székesegyházi iskolájának tanára lett. Megházasodott, de felesége halála után, 1438–1439 táján belépett a domonkosok bécsi rendházába, és teológiai tanulmányokba kezdett, ezzel párhuzamosan pedig lektorként oktatott a bécsi konventben. Teológiai doktori fokozatát 1449-ben szerezte meg, és ezt követően haláláig (1478) a bécsi domonkos rendházban, illetve az egyetemen tanított, ahol számos hosszabb-rövidebb terjedelmű, nagyrészt máig kiadatlan értekezést írt. Isnard Frank, Huntpichler életművének monográfusa,

* A szerző az MTA-ELTE Humanizmus Kelet-Közép-Európában Lendület Kutatócsoportjának vezetője. A tanulmány az OTKA PD-104316, az MTA Lendület pályázat és az SSHRC Insight Grant támogatásával készült. Köszönöm Gecser Ottó, Horváth Iván, Madas Edit és Sarbak Gábor tanácsait.

1 Lásd TARNAI Andor, „A magyar nyelvet írni kezdik”: Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon, Bp., Akadémiai, 1986, 229–239. A 16. század elejére lásd még LÁZS Sándor, *Latin és anyanyelv a magyar kódexirodalomban: Függelékül a Szent László-ének kétnyelvűségéhez és használatához*, MKSz, 127(2011), 425–444.

részletesen tárgyalta munkásságát,² amelyben a teológiai-filozófiai *quaestió*kon kívül számos olyan művet is találunk, amelyeket felkérésre vagy egy adott alkalomra írt, szerzetesi vagy pedagógiai témával (ezek közé tartozik pl. jól ismert, 1467-ből származó levele Vitéz Jánoshoz a pozsonyi Academia Istropolitana alapítása kapcsán).³ Számos művét a skolasztikus *quaestió*tól különböző formában, az *inquisitió*ban írta, amely eltér a hagyományos *quaestio quodlibeticá*tól vagy *disputatá*tól abban, hogy nem dialektikus formában tárgyalja a feltett kérdést, nem idéz ellenvéleményeket, hanem pusztán az *auctoritas*ok, tekintélyérvek egybefűzésével ad róla egy teológusi véleményt. Alább közlendő műve is az *inquisitió*ok közé tartozik.

Első – közelebről nem ismert – itthoni megbízatását követően szoros kapcsolatot ápol Magyarországgal, minden bizonnyal valamennyire magyarul is megtanult.⁴ Magyarországi vonatkozású művei között megemlítendő az a rövid értekezés, amelyet Szécsi Dénes érsek Miklós nevű unokaöccsének, valószínűleg Asszonyfalvi Ostfi Miklósnak a domonkos rendbe való belépésére írt (töredékes kezdettel: Bécs, Domonkos konv., cod. 16/16, 64^r–71^r; szabadkozó, az unokaöcs eltántoríthatatlan szándékát hangsúlyozó kísérőlevele Szécsi Déneshez ugyanott, 72^r–83^v),⁵ és egy másik levele, amelyet egy zágrábi prelátnak unokaöccséhez címzett ugyanebben a témában (Bécs, Domonkos konv., cod. 70/291, 13^v–16^v).⁶ A két szín alatt áldozás ellen 1454-ben írt a bécsi polgármester és a kassai polgárok kérésére (*ex rogatu dominorum civium Cassoviensium*: Bamberg, Staatsbibl., Theol.

- 2 Isnard W. FRANK, *Leonhard Huntzpichler O. P. (†1478), Theologieprofessor und Ordensreformer in Wien*, Archivum Fratrum Praedicatorum, 36(1966), 313–388; Uő, *Hausstudium und Universitätsstudium der Wiener Dominikaner bis 1500*, Wien, Böhlau, 1968; Uő, *Der antikonziliaristische Dominikaner Leonhard Huntzpichler*, Wien, Verlag der ÖAW, 1976; Uő, *Leonhard Huntzpichler = Verfasserlexikon des deutschen Mittelalters*, 4, Berlin, de Gruyter, 1983², 312–316.
- 3 Isnard W. FRANK, *Das Gutachten eines Wiener Dominikaners für die Universität Preßburg aus dem Jahre 1467*, Zeitschrift für Ostforschung, 16(1967), 418–439.
- 4 Erre utal Albrecht főhercegnek írt latin tanácsadó művében (*Sermo archiduci Alberto*) egy magyarul idézett proverbium: „annak úr isten orvosa, kinek ennen ura ellensige”. A szöveg négy kéziratban maradt fenn, és németre is lefordították, a német szövegen belüli idézetet vö. Georg ZAPPERT, *Büchlein, dem Herzog Albrecht VI. zugesandt von seinem Cappelan, aus einer Handschrift des 15. Jahrhunderts*, Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen, 19(1858), 145–195, itt: 168. Talán ez a legkorábbi magyar nyelven fennmaradt közmondás.
- 5 Frank csak röviden említi a két levelet; *Huntzpichler... i. m.*, 377–378. A Szécsi Dénesnek írt szabadkozó levél Miklósnak nevezi az érsek unokaöccsét. Ennek alapján az 1450–1453 között Bécsben, majd 1454–1455-ben Padovában és Bolognában tanuló Asszonyfalvi Ostfi Miklóssal, Szécsi Dénes unokanővérének fiával lehet azonosítani a címzettet. Huntzpichler és Ostfi Miklós igyekezete ellenére valószínűleg mégsem léphetett be az ifjú a domonkos rendbe; esztergomi nagyprépostként (1456–1481), a leszli konvent prépostjaként (1484–1493), és váradi éneklőkanonokként (1492–1493) folytatta pályáját. Vö. C. TÓTH Norbert, *Az esztergomi székeskáptalan a 15. században*, I, *A kanonoki testület és az egyetemjárás*, Bp., MTA TKI, 2015, 29–30, 128–129, 150. (Itt köszönöm meg C. Tóth Norbert segítségét Miklós azonosításában.) Asszonyfalvai Ostfi Miklós 1454-ben másolta Zabarella *De horis canonicis* c. munkáját, valószínűleg már Padovában (ma ÖNB, cod. 5101). KÖRMENDY Kinga, *A Budai II. gyűjtemény esztergomi vonatkozású kódexei*, MKSz, 116(2000), 355.
- 6 Isnard W. FRANK, *Das Wiener Dominikanerkloster um die Mitte des 15. Jhs. im Spiegel eines Briefbuches = Translatio Studii: Manuscript and Library Studies Honoring Oliver L. Kaspner*, ed. Julian G. PLANTE, Collegeville, Minn., St. John’s University Press, 1973, 190.

232, 29^v) egy értekezést V. László és Szécsi Dénes esztergomi érsek támogatásával (Bécs, Domonkos konv., cod. 220/186, 1^v–16^v és négy további másolat).⁷ Miután 1452-ben Hunyadi János kormányzó, Szécsi Dénes esztergomi érsek és Salánki Ágoston győri püspök arra kérték levélben V. Miklós pápát, hogy jelöljön ki a rendi reform végrehajtására Magyarországon egy vikáriust, két év múlva, 1454-ben Huntpichler Magyarországra indult, és júniusban már Budáról dedikálta huszitaellenes értekezését Bécs polgármesterének (Bécs, Domonkos konv., 14/14, 31^v; cod. 9/9, 45^r). Győrön és Budán át a rend egyik legnagyobb hazai kolostorába, Kassára ment,⁸ 1455. április 23-án pedig Martialis Auribelli, a rend generálisa kinevezte a magyarországi reformált konventek generalis vicariusának.⁹ Nem tudjuk, hogy pontosan meddig tartózkodott Magyarországon, de hatása tartós lehetett, mert 1457-ben előbb a szintén bécsi domonkos Christian Herbrunner lett kassai prior, majd 1458-ban bécsi tanítványát, Peter von Braunaut helyezték Kassára, aki 1464-ben kapta e tisztséget a huszitizmusnak erősen kitett városban.¹⁰ Legnagyobb hatása mégis magyar tanítványának, Váci Pálnak (Paulus de Wacia) lett, aki bécsi és heidelbergi tanulmányai után Magyarországra visszatérve a Margitszigeten magyarra fordította a domonkosok által használt ágostonos regulát, amely szerencsés módon saját kezű feljegyzésében maradt fenn (*Birk-kódex*).¹¹ A bécsi domonkosok hatása a kassaiakra nemcsak könyveikben, hanem könyvdíszítéseikben is megfigyelhető.¹²

7 FRANK, *Huntpichler... i. m.*, 368–370; *Hausstudium... i. m.*, 196–198. Ez az értekezés nem utal magyarországi eseményekre, csak az egyház auctoritását és az „autentica consuetudo”-t védelmezi Wyclef, és cseh tanítványai, Husz János és Johannes de Rokycana ellenében. A Domonkos konv. 220/186 kézírata (1461-ből) ennek második részének tekinti Huntpichler dialógusát Anima és Ratio között a huszitizmus ellen (*Dialogus inter rationem et animam*, ott 17^r–27^v), ez azonban önálló leiratokban is fennmaradt (pl. Domonkos konv. 46/268, 48^r–59^v). Mivel Frank a huszitaellenes értekezésekkel csak érintőlegesen foglalkozott, érdemes lenne azokat a magyarországi kutatásnak feldolgozni. Egy 1467-ből származó levélét, amelyben az eretnekellenes keresztes hadjárat mellett szóló, prédikációban használható érveket sorol fel, kiadta Pavel SOUKUP, *Leonarda Huntpichlera návod ke kázání kríže proti českým kacírům*, Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis, 54(2014–15), sajtó alatt (köszönöm a szerzőnek, hogy elküldte tanulmányát).

8 Erről lásd SARBAK Gábor kitűnő összefoglalását: *Über die Tätigkeit des Ordensreformers Leonhard Huntpichler OP in Ungarn* = „*swer sínen vriunt behaltet, das ist lobelich*”: *Festschrift für András Vizkelety zum 70. Geburtstag*, kiad. Márta NAGY, László JÓNÁCSIK, Piliscsaba–Bp., PPKE, 2001, 152–155. A korábbi szakirodalomból vö. HARSÁNYI András, *A domonkos rend Magyarországon a reformáció előtt*, Debrecen, Nagy K. Grafikai Műint., 1938, 39–58; KLANICZAY Tibor, *Egyetem Magyarországon Mátyás korában*, ItK, 94(1990), 578–580.

9 Isnard W. FRANK, *Nikolaus von Kues und das Wiener Dominikanerkloster in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts*, Mitteilungen und Forschungsbeiträge der Cusanus-Gesellschaft, 15(1982), 72, 77.

10 FRANK, *Hausstudium... i. m.*, 232–235 (hivatkozva az OSZK cod. lat. 363, egy nagybőjti szerzőgyűjtemény bejegyzésére, 13^v: „Hic liber emptus a patribus Wyennensibus anno 58, quem detulit secum Cassam frater Petrus Braunawer, in primo adventu suo ad Cassam, qui et post hoc, anno 64 fuit prior huius conventus”). A kolostor könyvtára is erős fejlődésnek indult a 15. század második felében, ami Huntpichler reformtevékenységének tudható be. Vö. FRANK, *Gutachten... i. m.*, 421, 13. lj.

11 Vö. FRANK, *Hausstudium... i. m.*, 231; LÁZS Sándor, *Szent Ágoston regulájának 15. századi magyar fordítója*, ItK, 109(2005), 188–204, főként 193–196.

12 OTTO MAZAL, *Gotische Einbände mit Kopfstempeldekoration aus der Inkunabelsammlung der Österreichischen Nationalbibliothek*, Gutenberg-Jahrbuch, 1962, 473–481. A kassai domonkos könyvkultúráról: Eva FRIMMOVÁ, *Najstarsí knižný fond košických dominikánov = Kniha 2008: Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry*, Martin, SNK, 2008, 206–236.

Huntpichler magyarországi kapcsolatairól tanúskodik a *Directio pedagogorum* című traktátus is. A szöveget három kézirat hagyományozza, de ezek közül csak az egyik, a wrocławai Egyetemi Könyvtár I. Q. 475. jelzetű kézírata tartalmazza azt a kolofont, amelyből fény derül a mű eredeti célközönségére:

Instructio incipientium ordinata pro studio Iuniorum fratrum in novellis observantiis provincie Ungarie ordinis predicatorum per vicarium generalem earundem fratrem Leonardum de Wienna Austrie sacre theologie eximium professorem. Completa autem et transcripta per me fratrem Lucam de Wratislavia ordinis antefati anno D. Mcccclxvito Wyenne die mensis May octava post completorium hora quasi septima universitatis eiusdem tunc temporis studentem. (7^a)

Eszerint az 1466-ban Bécsben, a boroszlói Lukács fráter által másolt szöveg „a prédikátorok rendjének magyarországi provinciájában levő új obszervanciákban tanuló ifjú fráterek” számára lett összerendezve Leonardus de Vienna, azaz Leonhard Huntpichler által. Isnard Frank korai tanulmányaiban (1966, 1968) még csak a bécsi Nemzeti Könyvtár kéziratát ismerte (ÖNB, cod. 14509, 2^r–11^v), majd a *Verfasserlexikon* második kiadásának szócikkében említette a wrocławai Egyetemi Könyvtár egy kéziratát is (ms. I Q 104, 49^v–54^r). Thomas Kaeppli ekkoriban megjelent katalógusa a domonkos rend szerzőiről azonban még egy kéziratot jelzett, a boroszlói Egyetemi Könyvtárban (I Q 475, 1^v–7^r), de érthetetlen módon ennek kolofonjából épp a számunkra legfontosabb információt, a magyarországi vonatkozást nem közölte.¹³ Így történhetett, hogy ez a magyarországi iskola- és rendtörténet szempontjából fontos forrás eddig kiadatlan maradt.

A szöveget a magyarországi kötődése alapján tudjuk datálni. Huntpichler 1454-ben érkezett Magyarországra, 1455. április 23-án kapta meg Rómában a magyarországi generális vikáriusi megbízását, és küldetését a magyarországi kolostorok rendi reformjára. 1457. július 17-én viszont már a bázeli Johannes Riech(er) volt a magyarországi vikárius egy kassai lektornak írt levél szerint.¹⁴ Mivel a boroszlói kézirat explicitje kifejezetten említi, hogy Huntpichler ekkor a magyarországi és ausztriai provincia generális vicarius volt (*per vicarium generalem earundem [provinciarum]*), a *Directio pedagogorum* 1455 májusa és 1457 júliusa között keletkezhetett.¹⁵

A három kézirat közül a szerzőhöz és a keletkezés idejéhez a bécsi Nationalbibliothek cod. 14509 jelzetű kódexe áll a legközelebb (H). Ez a miscellanea az Albrecht főhercegnek írt, *Sermo archiduci Alberto* című, 1463 második felére datálható szövegben (17^r–53^v) olyan marginális javításokat tartalmaz, amelyek azonosíthatók Huntpichler kézírásával.¹⁶ A *sermo* részei egy részleges vázlatban (17^r–30^v) és 2–3. részének két tisz-

13 Vö. *Scriptores ordinis fratrum Praedicatorum*, ed. Thomas KAEPPELLI, Roma, Ad S. Sabinae, 1970, vol. 3, 80.

14 HARSÁNYI, *i. m.*, 56.

15 Auribelli Huntpichlert kérése ellenére sem mentette fel az ausztriai generális vikáriusság alól, emiatt szerepel a többes szám. *Uo.*, 54–56. Az Albert herceghez írt *sermo* tanúsága szerint László király halálának évében, azaz 1457-ben Huntpichler már Párizsban, Burgundiában, Flandriában és Brabantban járt. ZAPPERT, *i. m.*, 153, 177.

16 Huntpichler kézírására lásd Franz UNTERKIRCHER, *Die datierten Handschriften in Wien ausserhalb*

tázott változatában (31^r–53^v) következnek egymás után, és az egyes fejezetek alakulása jól mutatja, hogy az anyaggyűjtésből, a tanácsadó pontok (*respectus*) gyűjtéséből Huntovichler marginális bejegyzéseivel kiegészítve hogyan formálódott meg a tényleges mű. A *Directio pedagogorum*ot, a kódex első hosszabb szövegét (2^r–11^v) ugyanennek az idős kéznek a javításai kísérik, itt azonban csak másolási hibákat korrigál. Feltételezhető, hogy a H egy szerzői példányról készült, viszonylag sok hibát tartalmazó másolat, amelyet a szerző, Huntovichler korrigált valószínűleg 1463 táján, amikor az Albrechtnek írt *sermo* fogalmazványa is készült.¹⁷ A kötet a bécsi domonkosok könyvtárában volt, minden bizonnyal egészen a 19. század közepéig, amikor az 1856. évi rendi vizitáció előtt Georg Zappert, az óbudai születésű, Bécsben letelepedett műgyűjtő és filológus megszerezte, majd 1857–58-ban a császári könyvtárnak ajándékozta, illetve adta el.¹⁸

A második kézirat, Lucas de Vratislavia boroszlói Egyetemi Könyvtárban őrzött I Q 475 jelzetű kódexe (F) egy 12 lapos papírfüzet, amely a *Directio pedagogorum*ot megelőző két inquisitió (1^r–1^v) kívül Huntovichler rövid *Rhetoricáját* (7^v–12^r) tartalmazza. A másoló a *Directio* végén „frater Lucas”-nak nevezi meg magát, és 1466 májusára datálja másolatát, amikor a bécsi egyetemen tanult („tunc temporis in universitate studentem”, 7^v). A *Rhetorica* végén olvasható kolofon („Explicit Rethorica reverendi magistri Leonardi brevis et utilis valde completa anno Domini MCCCCLXVIto die mensis Iunii xviii Wienne in liberaria”) további részleteket árul el a másolat eredetéről. A boroszlói Lukács fráter 1466-ban a bécsi egyetemen tanulva, és minden bizonnyal a domonkos konventben lakva, a maga számára másolta le a könyvtári példányból ezt a két művet, amelyet pedagógiai szempontból hasznosnak ítélt. Lucas de Vratislavia – vagy ismertebb nevén Lucas Foyt – 1465-ben iratkozott be a bécsi artes-fakultásra, sziléziaiként a hagyományak megfelelően a natio Ungarorumba, majd Boroszlóba ha-

der Österreichischen Nationalbibliothek bis zum Jahre 1600, Katalogbeschreibungen von Heidelinde HORNINGER, Franz LACKNER, Wien, Verlag der ÖAW, 1981, 31, 56 stb. (vö. 203., 226. kép).

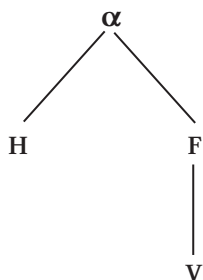
17 1463 október-novemberére való datálására lásd ZAPPERT, *i. m.*, 153. A sermót a herceg részére Wolfgang von Neuburg lefordította németre, ez található a kódex 54^r–100^v lapjain, és ezt adta ki Zappert. FRANK, *Verfasserlexikon...*, *i. m.*, 314–315. Huntovichler jellegzetes írása a bécsi domonkos könyvtár számos, a 15. század közepén másolt kódexében felismerhető. A másolatok készítése és Huntovichler, a regens studii általi korrigálása vélhetően az oktatás része volt.

18 Vö. ZAPPERT, *i. m.*, 152. A kiadói lábjegyzetből csak az derül ki, hogy Zappert a kötet német részét a könyvtárnak ajándékozta. Fichtenau kutatásaiból azonban kiderült, hogy ezt követően 1858-ban a kötet latin részeit is felajánlotta megvételre a könyvtárnak. Zappert tanulmányában nem tesz említést a németet megelőző latin forrásszövegről (azok létét csak feltételezi: 154), és bizonytalanul ismeretlen domonkosként azonosítja a szerzőt, miközben a latin részben a fol. 12^r világosan utal Huntovichlerre („ex lecturis ordinarijs fratris Leonardi”). Valószínűsíthető, hogy Zappert az 1856. évi rendi vizitáció idején szerezte meg a bécsi domonkosok könyvtárából a kódexet, majd azt kettéválasztva egyik felét publikálta, másik részét pedig eladta a könyvtárnak, ahol azokat később újraegyesítették. Vö. Heinrich FICHTEAU, *Die Fälschungen Georg Zapperts*, Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, 78(1970), 444–467, különösen 452, lj. 47 és 461–463. Zappert ismert hamisításai ellenére a cod. 14509 bizonyosan hiteles középkori kézirat (talán az egyetlen az általa kiadott források között); lapszámozása végig 15. századi. Elképzelhető, hogy Zappert saját történelmi élelművészetének kidomborítására leplezte el a kódexből egyértelműen kikövetkeztethető tényeket, hogy azokat saját okfejtéseként prezentálhassa (erre más műveiben is akad példa).

zatérve *magister studentium* lett, és 1477-ben a konvent generális vikáriusnak választotta.¹⁹ A diákkorában másolt pedagógiai szöveget minden bizonnyal felhasználta saját oktatói gyakorlatában is, a másolás helye, a bécsi domonkosok vagy az *artes*-fakultás könyvtára pedig valószínűsíti, hogy a könyvtárban levő szerzői mintapéldány (nem pedig a szerző által javított, de hibásan másolt **H**) volt a szöveg forrása. Ez egyúttal garantálja a kolofon állításának hitelességét is, miszerint a magyarországi obszervanciák novíciusai számára készült a szöveg.

A **V**-vel jelölt másik boroszlói papírkézirat, az I Q 104 egy több kéz által írt 15. századi miscellána, amely tartalma alapján szintén sziléziai domonkosokhoz köthető (lásd pl. 11^r-n található levelet az opolei domonkosok ügyében).²⁰ A beszédvázlatok, beszédek, gyónási segédszövegek (német és latin gyónási szövegek, kommentár Johannes de Garlandia *Poeniteas citőjához*) alapján valószínűsíthető a domonkos eredet, a *Directio* párosítása a *Rhetoricával* és a szövegösszevetés **F**-fel pedig nem hagy kétséget afelől, hogy annak másolatáról van szó.²¹ Lukás Foyt feltehetően magával vitte a boroszlói kolostorba az **F** kéziratot, ahol Foyt hazatérése, 1469 után készült a **V** másolat.

A szövegvariánsok és a történeti kontextus alapján a három kódexből az alábbi sztemma állítható fel:

Emiatt a szöveg megállapításában elsősorban **F** (1466) pontos másolatára támaszkodtam,²² de kiegészítettem azt a pontatlan **H** másolatban szereplő **H**² szerzői javításokkal. A **V** (1469 után) variánsait is közlöm a jegyzetben.

19 Róla lásd Gabriel M. LÖHR, *Breslauer Dominikaner des 15. Jahrhunderts auf auswärtigen Hochschulen*, Archivum Fratrum Praedicatorum, 13(1943), 172; FRANK, *Hausstudium...*, i. m., 255–256.

20 Részleteset leírása Willi GÖBER kéziratok katalógusában: *Katalog rękopisów dawnej Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu*, 1920–1944, vol. 14., 192–195. (Online: <http://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication?id=10035>, 2015. 08. 24.)

21 A teljesség igénye nélkül lásd pl. I, 2: vel H aut FV; I, 3: aliqua H alia FV; I, 3 ad amorem studii H; studii FV; I, 8: cottidiana examina H, quotidiana crebra H²; crebra possetenus examina FV; I, 8: cognoscant H, cognoscantur FV; I, 9: intelligant competenter H, competenter intelligant FV; I, 15: corrigat pater H; corrigat FV; I, 19: volumina H; involucra FV; I, 20: Et est simile de iis sicut de citaredo... om. FV.

22 Egyértelmű, hogy **F** (és annak másolata, **V**) nem a **H**-t vagy a **H**²-t másolja, hanem egy ismeretlen forrást, amely **H** és **F** közös őse. Erre lásd a **H** hibáit, amelyet Huntpichler margináliái (**H**²) nem javítanak, de **F** és **V** helyesen hoznak (I, 19: volumina, II, 6: mese), és a **H**² kiegészítéseit, amelyeket **F** és **V** nem vesz át (pl. az I, 20 explicitje, vagy II, 6: in tempore refectiois).

A mű első része teoretikusabb: 13 megfontolásból (*consideracio*) áll, amelyek főképp a tanulás morális alapját és módszertani vonatkozásait, a fizikai és lelki ösztönzők alkalmazásának mikéntjét taglalják. Huntpichler hangsúlyozza a tanár morális példaadásának fontosságát (I, 1), a tanulásra való készítetés módszereit (3), pedagógiai szempontokat (2, 4), a viták és a kérdésfelvetések alkalmazását a tanításban (5, 10), a gyakorlati feladatmegoldást (8), a gyakori verés helyett a szeretetteljes bánásmódot (7). Elutasítja a szó szerinti memorizálást (9), a hasznos és keresztény tudományok tanulására buzdít a haszontalan költészet helyett (11), kíméletes bánásmódot javasol a lassabban haladókkal szemben (12), és a lassú, de módszeres tanulást (13). Ezt követően kérdéseket (*interrogacio*) tesz fel Huntpichler, amelyeket meg is válaszol. Itt is a tanulás megfontoltságát és alaposságát hangsúlyozza (1), a tanári viselkedés szabályait (2) és a tanári alkalmasság követelményeit (3) írja le, és kifejti, hogy a tanár ne csak a tudomány igazát, hanem az élet és az igazság eszményét is közvetítse (4–6). Kerülni kell a figyelmet elterelő szórakozást, mértéktelenséget, zabolátlan viselkedést (7).

A mű első, moralizáló felében idézett szerzők jól tükrözik Huntpichler teológiai képzettségét és a domonkos mentalitást. Természetesen szerepel itt Humbertus de Romanis domonkos regulakommentárja, a szintén prédikátorrendbeli Hugo Ripelin *Compendium theologicae veritatis*a (igaz, egy másik domonkosnak, Ulrich von Strassburgnak tulajdonítva), valamint Aquinói Szent Tamás. Teológiai képzettségének megfelelően Petrus Lombardus *Sententiae*-it is kiterjedten idézi – ezt teológiai előadásain szintén kommentálta, s talán nem véletlen, hogy épp egy Petrus Lombardus-kommentár töredéke került elő Győrben, amely Huntpichler cellájába volt rendelve a Sarbak Gábor által ismertetett, Győrben talált kódextöredék szerint.²³ A költészet olvasását arra való figyelmeztetéssel utasítja el, hogy az utolsó világművekben (*in hac ultima huius mundi etate*), a végítélethez közel élve nincs már időnk haszontalan dolgokkal foglalkozni. Emiatt a tanulás során is a „kevésbé autentikus, különös és kevésbé szükséges költemények és írások” helyett a bibliai kánon egy-egy könnyebb és rövidebb könyvének olvasása nyújthat nyelvi bevezetést. Ezek közé tartoznak az apostoli levelek, a bölcsességekönyvek, avagy valamelyik rövidebb profetikus könyv (*aliqua canonica epistola, vel aliquis liber sapiencialis, aut propheta brevissimus*). A költészet teljes elutasítása nem szokatlan domonkos szerzők esetében, hiszen a rendi *constitutiók* is egyértelműen tiltják a világi tudományok tanulását: „A pogányok és a filozófusok könyveit ne tanulmányozzák, még ha alkalmanként rájuk is néznek. Világi tudományokat ne tanuljanak, sem az úgynevezett szabad művészeteket, csak ha valamivel kapcsolatban a rendmester vagy az egyetemes káptalan, illetve a tartományfőnök vagy a tartományi káptalan felmentést ad.”²⁴ Annál érdekesebb a Szentírás latinságának dicsérete, amely méltóvá teszi a

23 SARBAK, *i. m.*, 151.

24 „In libris gentilium et philosophorum non studeant, etsi ad horam inspiciant. Seculares scientias non addiscant nec artes quas liberales vocant nisi aliquando circa aliquos magister ordinis vel capitulum generale vel prior provincialis vel capitulum provinciale voluerit dispensare.” *Constitutiones ordinis fratrum praedicatorum anno 1375 ex codice Vat. Lat. 7658*, ed. Emilio PANNELLI, II, 14, (179^v–180^r). <http://www.smn.it/emiliopanela/governo/cop08.htm> (letöltés: 2015. 08. 31). A tiltás a kezdetektől egészen a késő középkorig szerepelt a constitutiókban, Vincenzo Bandelli 1505-ös constitutiói azonban már

szöveget arra, hogy ne csak a lélek üdvösségére, hanem a nyelv elsajátítására is tanulmányozzák.²⁵

Az elméleti tanácsok után a mű hét „megfontolásra” felosztott második fele gyakorlati kérdéseket tárgyal, amelyek a latin grammatika elsajátításával és a népnyelv igénybevételével is foglalkoznak. Az első megfontolás szerint a latin ragozásokat nem jól ismerő felnőtt klerikus minden nap többször is válasszon egy-egy népnyelvi szót (*locutio vulgaris idiomatis*), és annak helyes latin fordításáról beszéljen valakivel, aki instruálni tudja őt (II, 1). A legjobb, ha az ilyen egy hozzá közel álló ember segítségét kéri (2), akivel csak latinul beszél, aki kijavítja nyelvi hibáit is, és akivel megbeszélheti, hogyan mondja el latinul, amit mondani szeretne („de modis exprimendi convenienter mentis sue conceptus”). Így lehet elérni a nyelvtani egyeztetések hétköznapi gyakorlatnak megfelelő (*usualis*) ismeretét. Ha viszont egy klerikusnak a grammatikai szabályokat nemcsak gyakorlatban kell tudnia, hanem valamiképpen elméletben is (3), akkor nekik egy-egy latin szókapcsolatot kell feladatként adni, amelyről meg kell mondaniuk, hogy helyes vagy helytelen, és hogy milyen szabálynak felel meg, vagy mi ellen vét. Huntlichler szerint a helyes latin beszéd („oracio congrua latina”) csak a szabályoknak megfelelő beszéd lehet. Ha nem talál a tanuló megfelelő tanárra, aki naponta feladatokat adna és kikérdezné, akkor csatlakozzon valakihez, aki kikérdezi, ahogy „egy erkölcsös és okos férfiú is cselekedett nemrég, amikor a laikus életet elhagyva pap és kanonok lett, és a lehetőségekhez képest olyanokat vett maga mellé a házába, akiktől gyakorlatban és elméletben (*partim per usum, partim per artem*) megtanulhatott helyesen beszélni, és aki rövid idő elteltével annyit fejlődött, hogy sokan a csodájára jártak” (4). Ahogy Huntlichler mondja, „mivel gyakran vannak tehetséges laikus testvérek nálunk is, akik ugyanezt megtehetik, helyén való az ilyeneket klerikusi és papi hivatásra bírni, bár keveset tudnak”. A nyelvtani szabályok ismereténél nem kell túl bonyolult szintaktikai tételekre gondolni. Az 5. megfontolás szerint csak arra kell ügyelni, hogy tudják minden szóról, milyen szófajú, és milyen esetben állnak, a részletes és bonyolult szabályok tanulását kerülni kell. A mintadialógusban A és B, tanár és diák beszélget egymással, és a diáknak meg kell felelnie olyan kérdésekre, hogy a „pater noster” kifejezés nyelvtanilag helyes-e, milyen módon egyezik egymással főnév és névmás („nemben, számban, esetben” – ahogy azt még ma is tanuljuk), és a háromféle egyezés hogyan valósul meg.²⁶ A diáknak el kell tudni magyaráznia a nem, szám

jóval megengedőbbek: Vincenzo BANDELLO OP, *Regula Augustini et constitutiones fratrum praedicatorum et monialium*, Milánó, Joannes de Castelliono, 1505, 88: „studium litterarum congruit religioni nostre quantum ad id quod est commune omni religioni”. A változásokról lásd Gilles MEERSSEMAN, „*In libris gentium non studeant*”: *L'étude classique interdite aux clercs au Moyen Age?*, Italia medioevale e umanistica, 1(1958), 1–13.

25 „Est quoque ibi latinitas decentissima, et honestissima sine omni vanitate, et veritas omnimoda sine omni dubietate.” I, 11. A kérdésről: Erich AUERBACH, *Sermo humilis* = E. A., *Literatursprache und Publikum in der lateinischen Spätantike und im Mittelalter*, Bern, Francke, 1958, 25–53.

26 Bár vannak olyan kortárs értekezések, amelyek a *Pater noster* szövegét „Donatus gyanánt”, tehát alapfokú oktatási segédletként interpretálják, valójában ezek nem grammatikai dialógusok, hanem moralizáló, épületes célú művek, és távol állnak Huntlichler nyelvtani példadialógusától. Ilyen pl. a *Brevis tractatulus per modum Donati pro novellis clericulis in dominica oratione instruendis*, amely

és eset fogalmát is. Talán ennek hangsúlyozásában is a magyar célközönség hatását vélhetjük felfedezni, hiszen a nem és az eset fogalma is idegen lehetett a veleszületett nyelvi kompetencia számára (tudatos magyar grammatikáról ekkoriban még nem beszélhetünk). Ki kell tudni fejteni a vonatkozó névmás, valamint a prepozíciók egyeztetésének szabályait – ezt már a Paternoster következő sora, a „tu, qui es in celis” szemlélteti. Az itt hivatkozott donatusi grammatika a legalapvetőbb nyelvtani ismereteket tartalmazta. A Miatyánk „sanctificetur nomen tuum” sora az igeragozás felmondására nyújt lehetőséget, ennek részleteire nem is Donatushoz, hanem a *Magister, quae pars est?* című dialogikus nyelvtani összefoglalóhoz utalja az olvasót.²⁷

Különösen érdekes a hatodik megfontolás: azokban a konventekben, ahol több fiatal, vagy egyszerűbb testvér van („simplices aliqui sunt et iuvenes”), az étkezés alkalmával sorban mondjon minden ilyen fráter egy-egy auktoritásidézetet vagy exemplumot latinul, és utána magyarázzák meg azt világosan népnyelven. Miután az asztalnál ülő lektor felolvasott néhány sort, a korábbi szövegmagyarázatot ismétléjk is meg, hogy jobban rögzüljön emlékezetükben. Hasonlóképp az étkezés befejeztével egy másik exemplumot vagy auktoritást kell latinul elmondaniuk, és népnyelven kétszer megismételve elmagyarázniuk. Ha a magyarázat nem tökéletes, akkor az ott levő tanult prelátus vagy doktor kiegészítheti. Számos haszna van Huntlichler szerint ennek a gyakorlatnak: egyrészt az abban résztvevő testvérek megtanulják a grammatikát, ezen felül memorizálják a Szentírást és annak népnyelvű magyarázatát is, így könnyebben tudnak máskor is megszólalni. Másrészt ezáltal lélekben is jobban felkészülnek a közösségi, nyilvános megszólalás alkalmára, alkalmasabbak lesznek a tanításra és Isten igéjének hirdetésére, és mondandójuk épületes lesz a hallgatóság számára is. Végül pedig azok a laikus testvérek („fratres laici”) is részesülnek így az isteni igéből, akik amúgy a latin nyelvű asztali felolvasást, a *lectio mensae*-t egyáltalán nem értik.

Milyen tanulságok szűrhetők le Huntlichler értekezéséből? Műve a magyarországi domonkos iskolázás egy olyan szegmenséről tudósít, amelyről eddig nem sok in-

kilenc részre, egy salutatóra, hét petitióra és egy conclusióra osztja a Miatyánk szövegét, majd ezeket moralizálón értelmezi. Stegmüller – valószínűleg egy baseli domonkos által 1454-ben másolt kódex kétséges explicitje alapján (Basel, UB, A VI 4, 66: „Tractatus brevis compilatus ut asseritur a pluribus a sanctissimo domino nostro Nicolao papa Quinto de oracione dominica”) – V. Miklós pápának tulajdonított (*Repertorium Biblicum Medii Aevi*, Hg. Friedrich STEGMÜLLER, Klaus REINHARDT, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1950–1981, n. 5665, vol. 4., 12, vol. 9/1, 295). A bázeli kézíraton kívül még legalább nyolc kortárs kézirat hagyományozza név nélkül a művet (Einsiedeln 228; Einsiedeln 279; Hannover LB I 182; Liège Seminaire 6 H 17, Lipcse UB 585, Metz BM 482; Párizs BNF lat. 14586; Wolfenbüttel HAB 17.18 Aug. 4°, és egykor Magdeburg Domgymn. 282 Tq 123). Én a metzi Bibliothèque Municipale 482. jelzetű kódexét használtam.

27 Bursill-Hall öt különböző értekezést ismer ezzel a címmel, vö. G. L. BURSILL-HALL, *A Census of Medieval Latin Grammatical Manuscripts*, Stuttgart–Bad Cannstatt, Frommann–Holzboog, 1981, 325–326. Ezek részben azonosak, ill. egymás kivonatolt változatai is lehetnek. Valószínű, hogy Huntlichler egy olyan értekezésre érti ezt a címet, mint a metzi Bibliothèque Municipale 642., ahol a „Magister quae pars” együtt hagyományozódik egy Donatus-szöveggel (1^r–18^r: Donatus: Ars, ill. 148^r–188^v: „Magister, quae pars? Nomen. Quare? quia significat substantiam cum qualitate propria vel communi...”). Ennek első mondata azonos azzal a „Dominus que pars est” elnevezésű grammatikával, amely szintén rendkívül népszerű volt a 15. században. BURSILL-HALL, 312.

formációval rendelkezünk. Az *Instructio incipientium* – a *Kezdek tanítása* címvariáns jól mutatja, hogy életkortól függetlenül minden újonnan kolostorba lépő testvér a mű célközönségéhez tartozott. Míg a budai studium generaléről és annak tudós teológusairól, mint Petrus Niger (Schwarcz) vagy Nicolaus de Mirabilibus, meglehetősen sokat tudtunk már, az alapfokú oktatásról és a laikus testvérek tanításáról eddig alig voltak ismereteink. Huntpichler világosan megnevezi a nyelvoktatásban használt alapfokú tankönyveket, Donatust és a *Magister quae pars?*-ot, amelyek a kor Európa-szerte legnépszerűbb kezdő latin nyelvkönyvei. Vikárius generálisi tisztségénél fogva feltételezhetjük, hogy oktatási programja rövid – két-három éves – magyarországi tartózkodása ellenére a gyakorlatba is át lett ültetve. Erőteljes hatását mutatja a bécsi irányítás alatt maradó kassai domonkos konvent, és talán nem véletlen az sem, hogy az 1445-től a bécsi egyetemen tanuló, majd onnan hazatérő Váci Pál lesz két évtizeddel később, 1474-ben az ágostonos apácaregulák fordítója a margitszigeti domonkos konvent számára a *Birk-kódex*ben. Talán ennek a fordításának döcögése, *verbum ex verbo* („igeről igére”)²⁸ fordító, a latin grammatikai jelenségeket változtatás nélkül visszaadó nyersfordítás-jellege is annak köszönhető, hogy Váci Pál a huntpichleri módszertannak megfelelően, a mondatokat szavakra bontva, azokat grammatikailag elemezve készítette el négylapos vázlatát.

Jól látható, hogy Huntpichler a latin nyelvhasználat szempontjából három csoportot különböztet meg: azokat a laikus testvéreket („fratres laici”, II, 7), akik egyáltalán nem értenek latinul és csak a szöveg tolmácsolása által részesülnek az asztali felolvasás üzenetéből; azokat, akik beszélnek a nyelvet, de szabályait nem ismerik; és azokat a tanítókat („informatores”), akik a szabályokat is tudják, valamint az olyan prelátusokat és doktorokat („prelatus vel doctor”), akik mások szövegmagyarázatának hibáit is ki tudják javítani. Kiderül a szövegből, hogy a klerikusok egy része értett ugyan latinul, beszélt a nyelvet, de a nyelvtannal és a ragozásokkal már nem volt tisztában. Ők, a grammatikában kevésbé tanult klerikusok („clerici in grammatica minus docti”) nem vesztegettek hosszú időt a nyelvtan tanulására („tempus preterierunt discendi congruitates latini sermonis”), pedig több feladatra – nyilván tanításra és prédikálásra – is alkalmasak lennének, ha ezeket elsajátítanák. A ritualizált latin nyelvhasználat és a passzív nyelvértés lehetővé tette ugyan számukra a hétköznapi kolostori tevékenységet, a misehallgatást, de az oktatásban ezek a testvérek aktívan nem tudtak részt venni. A klerikusok egy részének elegendő volt, ha a gyakorlatban elboldogultak a latinnal („per usum”), de egyeseknek szüksége lehetett a grammatikai szabályok, az *ars grammatica* ismeretére is („non solum per usum, sed et aliquantulum per artem”). A fejlődés példaként Huntpichler egy latinul tanuló „erkölcsös és okos férfiúról” emlékezik meg, aki „a laikus életet elhagyva pappá lett és kanonok”, s emiatt latinul kezdett tanulni. Az ő példája arról is tanúskodik, hogy a papok, sőt a kanonoki méltóságot viselők között is voltak olyanok, akik nem rendelkeztek latin nyelvtudással, és csak az egyházi hétköznapiak során sajátították el a nyelv alapjait. Eszerint a laikus életet

28 Így mondja Váci Pál a regula címében: „El kezdetik Szent Ágistan pispok regulája igeről igére”. *Birk-kódex 1474*, kiad. PUSZTAI István, Bp., Akadémiai, 1960, 46.

élők számára is nyitva állt a pappá válás útja, ha elsajátították a nyelvi alapokat, és ha más – nyilván egyházi – akadály nem állt ennek útjában. Különösen tanulságos az a megjegyzése, amelyet a memoriterek kerülése kapcsán mond a világi papokról és szerzetesekről: eszerint a felesleges szabályokat nem szabad bemagolni; csak azt érdemes kívülről tudni, amire tényleg szükség van. Mint mondja, „a világi papoknak és a szerzeteseknek is tudni kell néha fejből elmondani olyan dolgokat, amelyeket nem értenek, mint a zoltároskönyv, a halotti vecsernye, és más dolgok, amelyek az istentisztelethez tartoznak” (I, 9). Huntpichler itt nyilván nem az összes szerzetesről és papról beszél, akik között latinul kiválóan tudók is voltak, és akik tökéletesen értették a recitált zoltárokat, hanem azokról a laikusokról, akik valódi latin nyelvtudás nélkül lettek papok.

Egyértelmű az is, hogy a laikusok és a klerikusok, illetve szerzetesek szoros – mindennapinak nevezhető – kapcsolatban vannak egymással, és a társadalmi csoportok közti kapcsolattartás és átjárhatóság szempontjából a laikus-klerikus választóvonal rugalmasnak tűnik. Az „erkölcsös és okos férfiú” példája mondatja ki Huntpichlerrel, hogy „mivel gyakran találkozunk olyan éles elméjű laikus testvérekkel (*fratres laycos ingeniosiores*), akik megtehetnék ugyanezt [a latin szabályainak alapos elsajátítását], helyes dolog, hogy az ilyeneket klerikusi és papi hivatásra szólítsuk, bár keveset tudnak – ha más akadály nem áll fenn” (II, 4). A laikus-klerikus kultúra közti rugalmas határvonal jól összhangba hozható azzal az állapottal, amelyek a pápai penitenciáriához intézett felterjesztések alapján Erdélyi Gabriella festett a 16. század kezdetének laikus-klerikus viszonyáról, külön felhívva a figyelmet a falusi papság magas létszámára, akik között sokan akadhattak hiányos latin nyelvismerettel rendelkezők.²⁹ A római penitenciára befutott kérelmek alapján tudjuk, hogy a legtöbb szökött szerzetes a 16. század elején épp domonkos volt, és az aposztázia jelensége összefügghetett a magas színvonalú domonkos rendi iskolázással: amint elsajátították az alapokat, akár tovább is állhattak, hogy máshol hasznosítsák literátus ismereteiket.³⁰ Huntpichler értekezése épp arról az alapszintű képzésről tudósít minket, amely a legfőbb vonzerőt jelentette a latinban kevésbé járatos laikusok számára a domonkos rendi iskolákban. Művéből egy olyan közösségi tér képe bontakozik ki, ahol a vertikális, vagy függőségi viszonyok nincsenek túl szigorúan definiálva, és komoly mozgásteret van a rendszerbe belépőknek a felfelé való előremozdulásra. Ez a fajta társadalmi nyitottság tovább növelhette a vonzerejét a domonkosok által kínált, magas színvonalú iskolázásnak. Ugyanakkor az, hogy ennek a vertikális mozgásnak egyértelmű velejárója és értékmérője volt a domonkos férfikolostorokban a latin nyelvtudás mértéke, magyarázatot adhat arra is, hogy a népnyelvi írásbeliség miért elsősorban az apácakolostorokban bontakozott ki. Míg a domonkos férfikonventekben a népnyelv elsősorban csak a Szentírás, illetve a prédikációk megértésének az eszköze, és a latin nyelv elsajátításának segítője volt, és emellett a fő cél továbbra a latin *per usum* és *per artem* megtanulása lett, addig az apácakolostorokban nem volt ilyen célkitűzés: a népnyelv önmagában is elégséges eszköz volt az apácák lelki gondozásához szóban és írásban. Ez magyarázhatja, hogy egy do-

29 ERDÉLYI Gabriella, *Szökött szerzetesek: Erőszak és fiatalok a késő középkorban*, Bp., Libri, 2011, 115–141.

30 *Uo.*, 63–64.

monkos szerzetes, mint Váci Pál, aki a Huntovichler által leírt noviciátus rendszerében nőttek fel, a margitszigeti domonkos apácák lelki gondozására készíti el az ágostonos regula huntovichleri elvek szerint készült fordítását, míg férfikolostor, vagy laikus testvérek számára készült fordításának nem maradt nyoma.³¹

A szövegközlés elveiről: a szöveget a három kézirat kollációjával, az F alapján, de H² szerzői javításaival együtt, a tudományos életben általánosan elterjedt középlettin helyesírással (ae helyett e, mgh. vagy n+ti+mgh. helyett ci+mgh., nazálisok közti p) közlöm. A fejezetek számozása és a központosítás tőlem származik.

Sigla:

F Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka, I. Q. 475., 1^v–7^r.

H Wien, Österreichische Nationalbibliothek, cod. 14509, 2^r–11^v.

V Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka, I. Q. 104., 49^v–54^r.

Directio pedagogorum³²

I. 1. Sequitur quedam simplex³³ directio pedagogorum ac etiam lectorum³⁴ naturarum,³⁵ quorum est docere iuvenes in grammatica et scibilibus puerilibus et fundamentalibus.³⁶ Inquisicio, qualiter se habere debeat in docendo iuvenes grammaticam aut alia scibilia puerilia et fundamentalia³⁷ pedagogus vel lector naturarum, sequitur. Respondendum duxi per aliquas consideraciones, quarum prima hec est: Instructor primo seipsum bene instruere debet,³⁸ ut scilicet fideliter intendat, et fervide³⁹ profectum suorum auditorum.⁴⁰ Hec enim faciens magis et magis abundabit in compendiosis modis docendi alios. Si vero non fuerit affectuosus ad fructuosam instructionem, carebit sano intellectu ad bene docendum. Ubi enim fuerit hominis maior affectus, ibi et abundabit eius intellectus. Unde qui magnum habent affectum ad res militares, faciliter fiunt boni milites, qui vero non, nequaquam.

31 Ezek a megállapítások jól illeszthetők Horváth János elgondolásához, amely szerint a 15. századi kolostori reform, ill. az anyanyelvi kódexirodalom 16. század eleji felvirágzása között szoros, oksági kapcsolat van. Erről, ill. Horváth János és Mályusz Elemér eltérő koncepciójáról vö. LÁZS SÁNDOR, *Apácaműveltség Magyarországon a XV–XVI. században*, Bp., Balassi, 2016, 85–86.

32 Bár mindhárom kódex explicitje az *Instructio incipiencium* címformát használja, a félreértések elkerülésére meghagytam a kezdősorban olvasható és Frank által bevezetett *Directio pedagogorum* alakot.

33 *del.* H

34 lectorum naturarum FH²; lectorum *om.* H

35 A domonkos studium generalékban a tanmenet a *studium grammaticae, logicae és naturarum* részekből állt, mielőtt a *studium particularis theologiae* következett volna. Vö. Marian Michèle MULCHAHEY, Timothy B. NOONE, *Religious Orders = A Companion to Philosophy in the Middle Ages*, ed. Randall CURREN, Oxford-Malden, MA, Blackwell, 2002, 45–50; HARSÁNYI, *i. m.*, 115–125.

36 et fundamentalibus H²FV; *om.* H

37 et fundamentalia H²FV; *om.* H

38 id est considerare seu asserere *add.* H²

39 *om.* H *add.* H²

40 discipulorum H; auditorum H²FV

2. Secunda consideracio: sic agatur erga discipulos verbis et factis, ut ad studium materie eis propositae sint avidi, nec admittatur, ut audiant seductores vel seductiones studium dissuadentes, sed frequenter⁴¹ est eis studium laudandum et fructus scienciarum exponendi, ut sic in studii laboribus delectentur.⁴² Unde in quarto *Ethicorum* dicit Aristoteles: *Unusquisque ea in quibus delectatur, optime operatur, contraria vero autem nequaquam aut*⁴³ *debiliter*.⁴⁴

3. Tercia consideracio: Quando iuuenis avidus est habere aliqua⁴⁵ necessaria, ut vestes vel alia, dicatur ei: „non,⁴⁶ non habebis hec vel illa, nisi feceris diligenciam circa illa vel illa addiscenda.” Per talem enim modum vel consimiles sepe magis provocantur et inducuntur⁴⁷ ad amorem studii,⁴⁸ quam per vituperia vel verbera. Unde etiam ecclesia dei instituit, quod graduaciones in omni facultate et⁴⁹ rigorosa examina procedunt promovendorum, necnon et in multis universitatibus locaciones fiunt iuxta merita maiora et minora eorum, qui graduantur,⁵⁰ quatenus propter honorem et famam laudabilem⁵¹ consequendam⁵² avidiores fiant omnes studentes in quacunque facultate ad literarum studia et morum venustatem. Et nedum hoc fit in almis universitatibus, sed et in studiis sacrorum ordinum, ordinis scilicet predicatorum ac in ceteris ordinum mendicancium.⁵³

4. Quarta consideracio: quia *virtus laudata crescit*,⁵⁴ expedit quandoque, cum bene se habuerint in discendo, ut laudentur, et pre ceteris scilicet negligentibus in aliquo honorentur. Tunc enim in amore studii crescent, et alii ad bene studendum inardescunt visa honoracione diligentiorum studencium.⁵⁵

5. Quinta consideracio: cum animus humanus naturaliter ad sublimia tendat, expedit, ut sepe procuretur iuuenibus in materia studii sui disputacio. Qui enim victores extiterint, gaudentes diligentiores fiunt, victi vero propter verecundiam⁵⁶ cogitabunt sic diligenciam assumere, ut de cetero non videantur confusi.

6. Sexta consideracio: quod nequaquam iuuenibus multa simul ad discendum proponantur, sed pauca aliqua, et si etiam illa fuerint eis nimis difficilia vel fastidiosa, proponantur eis iterum pauciora vel faciliora, que capacitatem eorum non excedant.

41 frequenter elótt három szó törölve: [magis quasi ymo] H

42 delectentur FV; om. H add. H²

43 vel H aut FV

44 ARIST., *Ethica Nic.*, 10, 5; 1175a30. Ebben a formában idézi AQUIN. *STh* II°-IIae q. 15 a. 3 co.

45 aliqua H alia FV

46 non, non F; non HV

47 provocantur et inducuntur FV; om. H add. H²

48 ad amorem studii H; studii FV

49 et add. H

50 Például Párizsban a teológiai fakultáson.

51 om. H

52 consequendos H

53 Unde etiam ecclesia... mendicancium FV; om. H; add. H²; add. in fine: sequitur quarta consideracio:

54 Cf. OVID. *Ex Pont.* 4, 2, 35–36.

55 studencium om. H; add. H²

56 cundiam H, verecundiam H²FV

7. Septima consideracio: non crebro vituperentur, aut verberentur indiscrete, sed caritativis persuasionibus, quandoque seriosis, quandoque familiaribus et iocundis ad laborem studii inducantur, et ad hoc semper tendatur, quod materiam propositam recte intelligant, et quia intelligencia veritatis affert delectacionem: sciencia enim mirabiles habet delectaciones. Communis est, quod affectus sciendi et delectacio in intelligendo causant sollicitudinem addiscendi et se laboriose in studio occupandi.

8. Octava consideracio diligenter conservanda: facienda sunt cum iuvenibus frequencia exercicia. Et quotidiana crebra possetenus examina⁵⁷ non negligenda sunt,⁵⁸ in examinando autem providendum est, ne iuvenes precipitanter sine deliberacione respondeant, neque cum magna festinacione et⁵⁹ verborum involucionem. Sufficiens ergo mora temporis linquenda est eis, ut deliberate⁶⁰ et modeste respondere valeant, prius apud seipsos bene premeditando, quid et quomodo satisfacere queant interrogacioni. Sed quia vere sciencie non sunt nisi scibilia per rationes, cognoscantur⁶¹ utpote per causas precipue, et deinde per effectus. Instructor debet a discipulo respondente interrogare, que sit ratio assercionis seu⁶² dicti sui, et quare hoc pocius teneat, quam oppositum eius, et huiusmodi. Et sic doctrinaliter conferens disputet cum eo, probando negata⁶³ et improbando concessa secundum tamen capacitatem discipuli. Unde frequens collatio illuminat intellectum, ignoranciam pellit, ambigua scrutatur, et nisi quis in ea exercitatus fuerit, ut brutum obmutescet. Unde experientia docente dicit⁶⁴ Ysidorus: *melius est conferre, quam legere.*⁶⁵ *Collacione enim obtecta clarescunt, conferendo difficilia aperiuntur.*⁶⁶ Item libro tertio de summo bono: *omnis profectus ex lectione et meditacione procedit; que enim scimus, lectione discimus, que discimus, meditacionibus conservamus.*⁶⁷ Origenes super Exod.: *Punge oculum et dabit lacrimam, stringe mentem et dabit intellectum.*⁶⁸ Nihil enim tam incredibile, quod non discendo fiat probabile. Preterea opinionibus et longis et difficilibus diffinicionibus et divisionibus ingenia iuvenum non occupentur, quia est temporis neglectio, sed regulas, principia, ac documenta auctorum magis necessaria eos doceat, primo faciliora et deinde alciora iuxta suam discrecionem vel maiorum directionem.

9. Nona consideracio: non sunt artandi iuvenes ad recitandum cordetenus multa que non intelligunt, sed maior ad hoc danda est opera,⁶⁹ ut illa pauca, que discere possunt,

57 cottidiana examina H, quotidiana crebra H²; crebra possetenus examina FV

58 non sunt negligenda FV

59 ac H, et H²FV

60 alias moderate *add.* H²

61 cognoscantur FV; cognoscant H

62 sensi *corr.* H

63 disputat *corr.* H

64 FV; experientia [...] dicit *om.* H; *add.* H²

65 ISIDORUS HISPALENSIS, *Sententiae*, éd. Pierre CAZIER, Turnhout, Brepols, 1998, 239 (3, 14, 1). (CCSL 111)

66 ISIDORUS HISPALENSIS, *Synonyma*, éd. Jacques ELFASSI, Turnhout, Brepols, 2009, 121 (2, 70). (CCSL 111B)

67 ISIDORUS HISPALENSIS, *Sententiae*, i. m., 229 (3, 8, 4).

68 Thomas DE HIBERNIA *Flores omnium doctorum illustrium*, Paris, Variquet, 1664, 653 (s.v. Studium; online kiadás: *The Electronic Manipulus Florum*, kiad. Chris L. NIGHMAN, 2015, <http://web.wlu.ca/history/cnighman/MFfontes/StudiumH.pdf>). Cf. ORIG. *Hom. in Gen.* 12, 5 (93), *Hom. in Exod.* 4, 5 (PG 12, 229; 12, 320). Cf. Sir 22:24.

69 diligencia *add. inter lineas* H

sine lectione cordetenus intelligant competenter iuxta modulum eorum.⁷⁰ Melius enim est pauca intelligere, quam sine intelligencia multa verba memoriter tenere, nisi specialis existat causa in quibusdam aliqua tenendi in mente non intellecta. Sicut sacerdotes et religiosos aliquando eciam, que non intelligunt, oportet scire pronunciare cordetenus, ut psalterium, vigiliis mortuorum et alia, que ad cultum divinum pertinencia.

10. Decima consideracio: aliquando proponenda sunt iuveni aliqua dubia utilia, in quibus exerceat ingenium suum. Ita, ut non statim ad ea respondeat, sed post diem unum vel plures, ut sic discat prudenter deliberare et cum seipso disputare adducendo sibi ipsi rationes pro et contra. Per hunc enim modum fiet ingenium eius discursivum et acutum, et sciet tandem ex paucis intelligere multa. Cumque factus fuit perfectior, tunc in causis⁷¹ magis arduis sciet similiter⁷² caute et circumspecte deliberare.

11. Undecima consideracio: quia brevissimi sunt dies hominis in hac ultima huius mundi etate, *nos namque sumus, in quos fines seculorum devenerunt*,⁷³ *demencia ergo est in tanta temporis egestate addiscere supervacua*.⁷⁴ Expedi igitur, ut dimissis poetriis et scripturis minus autenticis ac curiosis et minus necessariis, in quibus iam multi tempus suum miserabiliter expendunt, exerceantur iuvenes in scripturis utilioribus et solidioribus. Verbi causa, loco poetarum exponendorum pro tempore iuvenibus eligatur aliquis liber brevis et facilis de canone Bible, ut aliqua canonica epistola vel aliquis liber sapiencialis aut propheta brevissimus. Ibi enim sunt divine doctrine, que homini in omni statu et etate possunt pre ceteris prodesse, homini quoque in lectione huiusmodi verborum sacrorum affectuosa fit familiaris spiritus sanctus, cuius sunt verba illa, et sancti angeli hominum custodes. Est quoque ibi latinitas decentissima et honestissima sine omni vanitate, et veritas omnimoda sine omni dubietate, et auctoris, a quo omnis dependet autoritas, veritas et bonitas. Nolo tamen per hoc⁷⁵ ego preiudicare exercicio adolescentum in poetriis, quas si in iuventute addiscunt loco rudis et superflue⁷⁶ grammaticæ vel logice positive et inutilis ad nihilum deservientis, nisi ad temporis perdicionem, pretermisissis verissimis grammaticæ et logice necessariis fundamentis ab autoribus traditis, tales efficiuntur⁷⁷ idonei, disertis ac magis efficaces ad multa in alioribus facultatibus, experientia multiformi edocente. In hac autem re studii poetrie hoc solum est reprehensibile, quod indebite magis necessaria quandoque negliguntur.

12. Duodecima⁷⁸ consideracio: Preceptor discipulorum non contempnat nec contempni permittat iuvenes, qui sunt tardioris ingenii, sepe enim compertum est et quotidie videtur tales in progressu temporum crescere super eos in scienciis et moribus, qui in adolescentia sunt ingeniosiores.

70 competenter [...] eorum *om. H*; *add. H²*; competenter intelligant [...] FV

71 FV; tunc in causis *om. H*, *add. H²*

72 FV; *add. inter lineas H*

73 1Cor 10,11.

74 Cf. SENECA *Ep. ad Luc.* 48, 12.

75 FV; Per hec tamen nolo *H*

76 subflue *H*; superflue FV

77 FV; efficiuntur tales *H*

78 Sequitur duodecima *H²*

13. Tertia decima consideracio: Non nimis vehementer applicandus est animus ad subito addiscenda aliqua, sed mediocriter, quatenus⁷⁹ sciencie modeste acquisite per maturas deliberaciones permanenciores fiant. Unde dicit Philosophus in Predicamentis: *Sciencia est de numero permanencium et difficile mobilium. Si quis mediocriter sumit scienciam, nisi fiat grandis permutacio ab egritudine vel aliquo huiusmodi, permanet.*⁸⁰ Circa hoc dicit Boethius quod *sciencia festinata marcescit, mediocriter autem sumpta augmentatur et crescit.* In tractatu de beneficiis Senece: *Multo plus prodest, si pauca precepta sapiencie teneas et illa prompta et in usu habeas, quam, si multa didiceris, et non ad manum habeas.*⁸¹ Hec nunc sufficiant pro parvulis.

14. Interrogacio: quomodo discipuli et studentes periciores se in studio suo habere debeant, precipue in ordine predicatorum, in quo fructuosa et salubria studia literarum maxime vigere debent? Responsio: dicendum est, quod studium talium primo dirigendum est secundum capitulum 14 distinctionis secunde *Constitutionum fratrum predicatorum.*⁸² Secundo: secundum ea, que copiose et racionabiliter scribit Humbertus in *Exposicione regule sancti Augustini* de studio et studentibus⁸³ sequantur illa verba regule: *cum acceditis ad mensam, donec etc. Codices certa hora singulis diebus petantur etc.*⁸⁴ Tertio: secundum consilia sancti Thome in quadam epistola ad quendam studentem que talis est:⁸⁵ *Quia quesisti a me, qualiter te oporteat intendere vel incedere in thesauris sciencie acquirendis, hoc a me tibi super hoc datur consilium, ut per rivulos, non statim, eligas mare introire, per faciliter enim oportet ad difficulter pervenire,*⁸⁶ sicut per mane ad sero. *Tardiloquum te esse iubeo, et tarde ad locutorium accedere. Consciencie*⁸⁷ *amplectere puritatem, oracioni vacare non desinas, cellam frequenter diligas, si vis in cellam vinariam introduci. Omnibus te amabilem exhibe, nihilque tibi de factis sit penitus aliorum, discursus super omnia fugias, et sanctorum et proborum vestigia imiteris, ne respicias a quo audias, sed quid dicatur memorie recommenda. Nemini te multum familiarem ostendas, quia nimia familiaritas*⁸⁸ *parit*⁸⁹ *contemptum, et subtractionis a studio materiam administrat. De factis et verbis secularium nullatenus te intromittas. Ea, que legis, fac ut intelligas, de dubiis te*

79 FV; quatinus H

80 ARIST. *Categ.* 8, 8b30; BOËTHIUS fordításában idézve: *In Categ. Arist. de qualitate* (PL 64, 240).

81 SENECA, *De beneficiis*, 7, 1; *Moralium dogma philosophorum* 1, 10 (PL 171, 1013).

82 *Constitutio fratrum praedicatorum*, dist. 2., cap. 14 (de studentibus). Vö. Vincenzo BANDELLO OP, *Regula Augustini et constitutiones fratrum praedicatorum et monialium*, Milano, Joannes de Castellione, 1505, 88–94.

83 Cf. Humbertus DE ROMANIS, *Expositio regulae b. Augustini = Opera de vita regulari*, ed. J. J. BERTHIER, Roma, Befani, 1888, vol. 1., 418–476.

84 etc. om. H. Cf. AUGUSTINUS, *Epistulae 185–270*, Hg. Alois GOLDBACHER, Wien, Gerold, 1911, 368 (ep. 211, 13). (CSEL 57)

85 Ps.-Thomas AQUIN. *De modo studendi* 1 (cf. Thomas AQUINAS, *Opera omnia ut sunt in Indice thomistico additis 61 scriptis ex aliis Medii Aevi auctoribus*, ed. Roberto BUSA, t. 6., Stuttgart–Bad Cannstadt, Frommann–Hoolzbog, 1980, 580).

86 Itt és a következőkben a modern szövegkiadás lényegesen eltér: „ut per rivulos, non statim in mare, eligas introire, quia per faciliora ad difficiliora oportet devenire.”

87 Con H; Consciencie FVH²

88 nimia familiaritas add. H²; om. HFV

89 parait H

certifices. Et quicquid poteris in armario mentis reponere, satage, sicut cupiens vas adimplere. Alciora te ne quesieris: illius sequere vestigia, qui frondes et flores fructusque utiles et mirabiles in vinea domini Sabaoth, dum vitam comitem haberet, protulit et produxit. Hec si sectatus fueris, ad id attingere poteris, quod affectas. Hec sanctus Thomas de Aquino ordinis predicatorum.

15. Interrogacio: quomodo se habere debeant qui ad docendum deputati sunt? Dicendum, quod tales ad hoc semper tendere debent, ut quantum ad eos pertinet et eis permittitur, studencium ingenia diligenter scienciis precipue necessariis exercent. Errata corrigant, bene ordinata custodiant, vitam et mores subditorum verbo et exemplo custodiant, egregii doctoris gencium formam sectantes, qui ait secundo ad⁹⁰ Thimo. 4to: *Argue, obsecra, increpa* etc.⁹¹ immiscentes temporibus tempora, terroribus blandimenta. Indisciplinatos autem et inquietos durius debent arguere, sed obedientes, mites et pacientes, ut in melius proficiant, obsecrare; negligentes, contempnentes et superbos aut increpent, aut puniant, neque dissimulent discolias, suspectas familiaritates seu societates, crapulas et negligencias. Sed mox ut talia ceperint oriri, radicitus, quantum valent, amputent memores periculi Hely sacerdotis de filiis suis. Honestiores atque intelligibiliores prima et secunda ammonicione corripiant. Improbos et corde duros, superbos et inobedientes verberare et castigacione coerceant reducentes illud in memoriam: *Stultus verbo non corrigitur, percute filium tuum virga, et liberabis animam eius a morte.*⁹² Advertendum quoque est exemplum beate Paule, que *lascivientem adolescentularum carnem crebris ac duplicatis frangebat ieiuniis, malens eis stomachum dolere, quam mentem.*⁹³ Preterea *debet magistrum sapientem esse et disciplinatum, qui tunc aliis recte disciplinam imponit, cum ipse disciplina vivit, cum ex se ipso trahit magisterium, quod exercet in alio. Verba hec habentur ex Apostolo ad Hebreos XII dicentis: In disciplina perseverate, tanquam filiis offert se vobis deus, et quis filium quem non corrigit pater*⁹⁴ etc. *Sunt autem hec duo necessaria, ut magister suis exhibeat discipulis timorem et amorem. Timorem hiis, qui superbi ac rebelles et dure mentis sunt; amorem vero iis, qui libenter, humiliter et devote faciunt facienda, et vitant vitanda. Et quamvis utrumque sit necessarium, plus magister amari appetat a discipulis, quam timeri, quia quanto plus diligitur, tanto libencius auditur.*⁹⁵ Hoc autem semper cogitare debet, qui aliorum est preceptor et instructor, quod super se iudicem invisibilem habet deum,⁹⁶ ut magisterii sui officium tanto fidelius agat, quanto se redditurum rationem pro sibi commissis apud districtum iudicem pensat. *Valde enim, ut ait Hugo de Sancto Victore super regulam beati Augustini in fine, valde enim sollicitus*

90 secundo om. FV

91 in omni paciencia et doctrina etc. add. H² Cf. 2Tim 4:2; Regula s. Benedicti 2, 23–26.

92 Prov 23:14. A Timóteus-levél idézetétől eddig a pontig a *Benedek-regula* parafrázisa a szöveg.

93 HIERONYMUS, *Epistulae, Pars II: epistulae 71–120*, Hg. Isidor HILBERG, Wien–Leipzig, Tempsky–Freytag, 1912, 336 (*Ep. 108, Epitaphium Paulae* 20, 5) (CSEL 55).

94 pater om. FV. Cf. Hbr 12:7.

95 [Ps.]Hugo DE SANCTO VICTORE, *Expositio in regulam S. Augustini*, 11 (PL 176, 922). A szerzőségről vö. Robert BARON, *Hugues de Saint-Victor est-il l'auteur d'un commentaire de la règle de saint Augustin?*, *Recherches de science religieuse*, 43(1955), 342–360; Damien VAN DEN EYNDE OFM, *Deux traités faussement attribués à Hugues de Saint-Victor*, *Franciscan Studies*, 19(1959), 318–324.

96 dominum H

*debet esse quisque in bono opere, ut in cunctis, que agit, semper cogitet de extremo fine. Unde scriptum est: in omnibus operibus tuis memorare novissima tua et in eternum non peccabis.*⁹⁷

16. Alia interrogacio: qualis esse debeat informator? Solucio: quia omnis aliorum instructor aliquam eis communicare debet veritatem, quod facere non potest, nisi ipsemet eam intelligat, providendum est igitur, ut instructores quaruncumque veritatum sint ad docendum sufficientes et adeo idonei, ut cum per doctrinam edificant, per vitam non destruant, et ne, quid vita edificant, defectu sane doctrine aliquando corrumpant.

17. Interrogacio: quotduplex⁹⁸ est veritas? Responso: *triplex a sanctis veritas distinguitur, scilicet vite, iusticie et doctrine. Veritas vite est adequacio manus ad linguam, ut videlicet taliter homo agat, qualiter lingua cordis recte dictat. Veritas iusticie est adequacio sentencie ad causam, ut scilicet sententia sit proporcionata cause, puta ut unicuique reddatur iuxta meritum vel demeritum suum. Veritas doctrine est adequacio rei ad intellectum, ut scilicet vera et sana doceantur, et opposita reprobentur.*⁹⁹

18. Interrogacio: an sufficiat vacare solum studio veritatis doctrine? Dicendum est quod non. Unde eximius prophetarum sanctus David petivit a deo primo bonitatem, secundo disciplinam, et ultimo scienciam dicens Ps. CXVIIIo: *Bonitatem et disciplinam et scienciam doce me.*¹⁰⁰ Providendum est ergo, ut omnis studens primo et principaliter querat bonitatem, et ad eam, dum necesse est, per disciplinam compellatur. Et quia hec fieri non possunt, nisi per medium scienciarum, quibus cognoscitur, quid verum, quid falsum, quid bonum, quid malum, quid necessarium, quid non necessarium et cet. Consequens igitur et accessorium, ut huiusmodi sciencie utiles diligenter addiscantur.

19. Interrogacio: an magister vel pedagogus habens simplicem commissionem solum ad tradendum veritatis doctrinam extendere se possit ad docendum eciam alias veritates, presertim veritatem vite, que est caritas? Dicendum, quod cum unicuique mandaverit deus de proximo suo., atque bonum quodcumque potest manus nostra¹⁰¹ instanter operare debeamus. Ideo magister ex caritate et debito bone familiaritatis ac eciam per modum supererogacionis habita opportunitate crebro hortari et instruere debet discipulos de veritate vite, id est dilectione dei et proximi. De qua Apostolus ait primo ad Thimo. 1o: *Finis precepti est caritas de corde puro et consciencia bona et fide non ficta.*¹⁰² Et ad Rom. XIII: *Plenitudo legis est caritas.*¹⁰³ In quibus quidem autoritatibus fundatur, quod Augustinus dicit in epistola quadam ad Hieronymum: *ubi caritas est, quid est, quod possit deesse? Ubi autem non est, quid est, quod possit prodesse?*¹⁰⁴ Preterea idem in *de laude caritatis* dicit: *Ille*

97 [Ps.-]Hugo DE SANCTO VICTORE, *Expositio in regulam S. Augustini*, 11 (PL 176, 922). Cf. Sir 7:40.

98 quotduplex V

99 reprobantur H, reprobentur H²FV. Cf. Iacobus DE VORAGINE, *Legenda aurea*, 156 (S. Lucas).

100 Ps 118:66.

101 H; om. FV

102 1Tim 1:5.

103 Rom 13:10.

104 AUGUSTINUS, *In Iohannis evangelium tractatus CXXIV*, ed. Radbod WILLEMS, Turnhout, Brepols, 1954, 536 (LXXXIII, 3). (CCSL 36)

tenet, et quod¹⁰⁵ patet, et quod¹⁰⁶ latet in divinis codicibus, qui caritatem servat in moribus.¹⁰⁷ Preterea idem Augustinus in 2° libro *de doctrina Christiana* 33°: et allegat Magister in 3° distinctionum 29, capitulo 3°: *Omnes homines eque diligendi, sed cum omnibus prodesse non possis, his potissimum consulendum est, qui pro locorum et temporum vel quarumlibet rerum opportunitatibus constrictius tibi quasi quadam sorte iunguntur. Pro sorte enim habendum est quo quisque tibi temporaliter colligancius adheret, ex quo potius legis dandum esse.*¹⁰⁸ Idem super epistolam ad Galateos: *Operemur bonum ad omnes, maxime ad domesticos fidei, id est ad Christianos. Omnibus enim pari dilectione vita eterna est optanda, etsi non omnibus eadem possunt exhiberi dilectionis officia, que fratribus maxime sunt exhibenda, quia sunt invicem membra, et habent eundem patrem.*¹⁰⁹ Preterea Magister in 3° dist. 36. capitulo ultimo dicit, que sequuntur:¹¹⁰ *Omnia ergo ad duo mandata caritatis pertinent, quia per caritatem implentur, et ad caritatem tamquam ad finem referri debent. Unde Augustinus: Totam magnitudinem et amplitudinem divinarum eloquiorum possidet caritas, qua deum proximumque diligimus, que radix est omnium bonorum.*¹¹¹ *Unde veritas ait: in his duobus mandatis universa lex pendet et prophete.*¹¹² *Si ergo non vacat omnes paginas sacras*¹¹³ *perscrutari, omnia involucra*¹¹⁴ *sermonum evolvere, tene caritatem, ubi pendet omnia, quia perfectio est et finis omnium. Tunc enim et precepta et consilia recte fiunt, cum referuntur ad diligendum deum et proximum propter deum. Quod vero a*¹¹⁵ *timore pene vel aliqua intencione carnali fit, ut non referatur ad caritatem, nondum fit, sicut fieri oportet, quamvis fieri videatur. Inimicus enim iusticie est, qui pene timore non peccat, amicus vero, qui eius amore non peccat. Omnium igitur hec summa est, ut intelligatur legis et omnium divinarum scripturarum plenitudo esse dilectio dei et proximi.*

20. Interrogacio: an fructuosi studii impedimenta sint nimia attentio et aviditas studendi distractiones, tumultus, intemperancie et huiusmodi? Dicendum est quod sic, unde providendum est, ne studentes nimium diligentes viribus se destituant ex aviditate, ne sic fracti sibi et aliis inutiles fiant. Et est simile de iis, sicut de citaredo: ex optimo enim citaredo fit pessimus propter nimiam attentionem.¹¹⁶ Expediit ergo ut in fatiga studii modeste se habeant, et per interposicionem vacationum laudabilium ac

105 quid FV

106 quid FV

107 AUGUSTINUS, *Sermo de laude charitatis* (= EUGYPIUS, *Thesaurus* 352) (PL 62, 1086).

108 AUGUSTINUS, *De doctrina Christiana*, ed. Joseph MARTIN, Turnhout, Brepols, 1962, 22 (1, 28) (CCSL 32); PETRUS LOMBARDUS, *Sententiae in IV libris distinctae*, ed. Ignatius BRADY, vol. 2., Grottaferrata, Ad Claras Aquas, 1981, 173. (3 dist. 29, 2; PL 192, 816).

109 AUGUSTINUS, *Expositio epistolae ad Galatas*, Hg. Ioannes DIVJAK, Wien, ÖAW, 1971, 137 (c. 61) (CSEL 84); PETRUS LOMBARDUS, *Sententiae in IV libris distinctae*, ed. Ignatius BRADY, vol. 2., Grottaferrata, Ad Claras Aquas, 1981, 173. (3, dist. 29, 2; PL 192, 816). Cf. Gal 6:10.

110 secuntur F. PETRUS LOMBARDUS, *i. m.*, 205. (3, dist. 36, 3.)

111 AUGUSTINUS *sermo* 350, 2 (PL 39, 1533); *Enchiridion* 121; *Glosa ordin.* ad 1Tim 1 ad 'Finis autem praecepti est caritas' (*Bibliorum Sacrorum cum Glossa Ordinaria*, 6, Velence, 1603, 684).

112 Mt 22, 40.

113 FV; sanctas H

114 FV; volumina H

115 del. H

116 Et est... attentionem om. FV

per motus et exercicia corporalia delectabilia honesta recreentur, et pariter nova sibi¹¹⁷ conquirant fantasmata, ex quibus ad studium renoventur et reualescant; ita, ut post recreacionem hoc possint paucis horis, quod durante nimia fatiga et tedio vix potuissent tota die. Sic ergo licet bonum sit diligenter¹¹⁸ vacare studio et meditacionibus, malum tamen in hoc bono excedere, sicut et in aliis actibus virtutum potest homo et deficere, et excedere. Preterea considerandum est, quod, sicut dicit Ulricus de Argentina in *Compendio theologicæ veritatis* libro 2° cap. 41,¹¹⁹ *cum virtutes animales intenduntur, tunc naturales remittuntur. Propter hoc in homine dedito studio vel meditacionibus minus operatur nutritiva et generativa et augmentativa. Ex quo patet quod concupiscencia carnis domatur in viro studioso. Unde ait Hieronymus:*¹²⁰ *ama scienciam scripturarum, et carnis vicia non amabis. Preterea, quando virtutes animales remittuntur, naturales intenduntur. Sicut patet in sompno, qui describitur esse quies virtutum animalium cum intensione naturalium.* Preterea considerandum est, quod cohibendi sunt studentes, si fructuose studere debeant, a tumultibus, distractionibus, discursibus et sollicitudinibus exterioribus. Illud enim, quod ad multa dispergitur, minus est ad singula. Expedi igitur ingenium studentis recollectum et integrum esse ad materias studii sui. Preterea summopere cavere debent intemperancias et luxurias et crapulam. Per hec enim et similia impediuntur ratio et voluntas indebitis suis operacionibus, et tanto amplius, quanto magis quis hec concupiscit, vel in eis delectatur. Dicit enim sanctus Thomas in 2a 2e q. cliii articulo quinto,¹²¹ quod *quando inferiores potencie vehementer afficiuntur ad sua obiecta, consequens est, quod superiores vires impediuntur et deordinentur in suis actibus. Per vicium autem luxurie maxime appetitus inferior, scilicet concupiscibilis, vehementer intendit suo obiecto, scilicet delectabili, propter vehemenciam delectabilis. Et ideo consequens est, quod per luxuriam maxime superiores vires*¹²² *deordinentur, scilicet ratio et voluntas.* Explicit prima pars tractatus.

II. 1. Incipit secunda.¹²³ Sunt nonnulli clerici in grammatica minus docti, qui tempus preterierunt discendi congruitates latini sermonis per longos processus, qui quidem, si easdem congruitates scirent, ad multa officia et alia bona essent plurimum idonei. Idem sepe contingit de secularibus clericis atque eciam domicellis delicatis, qui multum se occupare non possunt. Est igitur interrogacio: quomodo clerici tales scilicet latinum sermonem insufficienter scientes possint eas congruitates¹²⁴ compendiose addiscere? Dicendum est ad hoc per aliquas consideraciones quarum prima est: adulto clerico non sufficienter scienti congruitates providendum est, ut quotidie aliquociens singulis diebus

117 nova sibi F; sibi nova HV

118 om. FV

119 Hugo RIPELIN OP, *Compendium theologiae veritatis* = Beati ALBERTI MAGNI *Opera omnia*, vol. 34., ed. Augustus BORNET, Paris, Vives, 1896, 68. (2, 41.)

120 HIERONYMUS, *Epistulae, Pars III: epistulae 121–154*, Hg. Isidor HILBERG, Wien–Leipzig, Tempsky–Freitag, 1918, 130 (*ep. ad Rusticum mon.* 125, 11) (CSEL 56).

121 Aquin. *STh* II^a-IIae, q. 153 a. 5 co.

122 om. FV

123 Explicit [...] secunda H², om. FV

124 om. H

prestituatur aliqua locutio vulgaris idiomatis,¹²⁵ de cuius interpretacione utcunque deliberet, et illam interpretacionem alicui instructori suo recitet, ut emendetur, ubi defecerit.

2. Secunda consideracio: ut talis habeat aliquem sufficienter in grammatica doctum sibi familiariter coniunctum, cum quo et coram quo frequenter loquatur non nisi latinum, qui eum doceat an congrue locutus sit. Si vero non potest habere aliquem informatorem determinatum, saltem frequenter interroget iam ab illis, iam ab aliis, quos pro tempore habere valuerit. Apud se ipsum quoque ubicumque opportunitas occurrerit, cogitet sollicite de modis exprimendi convenienter mentis sue conceptus, et frequenter interroget et conferat, et alios congrue loquentes libenter audiat, et audita memorie commendet. Et ceteris similibus et dissimilibus modis compendiosis perveniendi ad noticiam congruitatum saltem usualem.

3. Tercia consideracio: Clericus in grammatica minus sufficienter instructus, si debeat scire congruitates non solum per usum, sed et aliquantulum per artem, providendum est, ut frequenter proponatur ei aliqua latina locutio, de qua ab eo interrogetur, an sit congrua vel non. Et si sic, quare et per quam regulam vel doctrinam artis grammaticae. Si non, contra quam regulam vel doctrinam peccet et huiusmodi. Unde nihil est oratio congrua latina, nisi que se habet secundum regulas vel doctrinas grammaticales, ita quod contra nullam peccet; per oppositum de oracione incongrua.

4. Quarta consideracio. Si volens discere congruitates non habeat instructorem sibi prefectum et determinatum ad quotidie proponendum et legendum et solvendum dubia et examinandum, tunc si est in tali statu, in quo licite potest, exerceat se ipsum, ut potest, et se aliquibus coniungat, a quibus interrogare possit et dirigi, sicut noviter fecit quidam vir bonus et prudens, qui post vitam laycalem factus sacerdos et canonicus adiunxit sibi possetenus in domo et mensa sua tales, a quibus partim per usum, partim per artem poterat discere congrue loqui, qui et postea in brevi tempore tantum profecit, ut esset multis in admiracionem. Et quia nonnumquam habemus fratres laycos ingeniosos, qui idem facere possunt, conveniens est tales ad clericatum et sacerdocium vocari, licet parum sciant, dummodo tamen alia impedimenta non obsistant.

5. Quinta consideracio: proposita latina oracione curandum est, ut sciat discipulus, cuius partis oracionis sit quelibet¹²⁶ dictio in illa oracione posita. Et solum de his¹²⁷ accidentibus grammaticalibus instruendus est breviter, que accidentia necessaria sunt ad intelligendum illius oracionis congruitatem sine longis diffinicionibus et inutilibus verborum multiplicacionibus. Ad huius consideracionis evidenciam facere possumus dialogum,¹²⁸ in quo magister vocetur A et discipulus B. B: An hec oratio 'pater noster' sit bonum latinum, id est an sit oratio congrua, et si sic, per quam doctrinam vel regulam grammaticalem? A. Ipsa est congrua per hanc regulam datam de adiectivo et substantivo, scilicet quod adiectivum et substantivum debent convenire in tribus,

125 ydeomatis H; ydiomatis FV

126 FV; queque H

127 FV; illis H

128 Erről a dialógusról lásd fentebb a 26. lábjegyzetet.

scilicet in genere, numero et casu. B: Quomodo conveniunt in genere? A: Hoc modo, quia ambo sunt generis masculini, et cetera suo modo. B: Que illarum dictionum est substantivum, et que adiectivum, et quare? A: illa dictio 'pater' est substantivum, quia est dictio casualis, non mobilis per tria genera. Sed ly¹²⁹ 'noster' est adiectivum, quia est dictio casualis, mobilis per tria genera. Omne enim illud, quod movetur per tria genera, est adiectivum, sive moveatur per unam terminacionem tantum, sive per plures, sive sit nomen, sive pronomen, sive participium.¹³⁰ B: Video bene, quod ad intelligendum congruitatem predictae oracionis necesse est scire, quid sit adiectivum, et quid sit substantivum. Sed quero, que sint illa accidentia, que scire¹³¹ oportet ad intelligendum eandem congruitatem. A: Sunt tria, scilicet genus, numerus et casus. Et quia casus scitur secundum declinacionem, oportet etiam scire declinacionem predictarum dictionum 'pater noster'. B: Per que grammaticalia documenta hec est congrua 'qui es in celis'? A: Ipsa est congrua per plura documenta. Unde quantum ad hoc, quod ibi ponitur relativum ad hoc accidens 'pater noster'. Ipsa enim congrua per regulam datam de relativo et suo accidente, que est, quod convenire debent in duobus, scilicet in genere et numero. Quantum vero ad hoc, quod ly 'qui' construitur cum illo nominativo subintellecto 'tu', est congrua per regulam datam de adiectivo et substantivo. Pronomina enim primitiva licet sint adiectiva, quia moventur per tria genera, tamen sunt substantiva, et ita possunt habere adiectiva. Quantum vero ad hoc, quod illi duo nominativi 'qui' et 'tu' reddunt suppositum huic verbo secunde persone 'es', ipsa est congrua per figuram, que dicitur evocacio. Nominativus enim secunde persone evocare habet nominativum tercie persone eiusdem numeri ad reddendum secum suppositum verbo secunde persone. Item comparando ly¹³² 'qui' adiectivum ad ly 'pater' substantivum, cum dicitur 'pater noster qui pater es in celis', sic illa constructio 'qui pater' est adiectivalis et congrua per regulam datam de adiectivo et substantivo. Quantum vero ad hoc, quod ibi dicitur 'in celis', ipsa est congrua per regulam datam de propositione et suo casuali, que est hec, quod omnis propositio posita in oracione per appositionem habere debet talem casum, qualem in tali oracione requiritur. Puta si requirit accusativum, construi debet cum accusativo, si ablativum, construi debet cum ablativo. Que autem et quot sint propositiones deservientes accusativo, et quot ablativo, et quot utriusque casui, et tales quando servire debent accusativo et quando ablativo, clare habetur in Donato.

Sequitur 'sanctificetur nomen tuum'. A: illa oracio quantum ad hoc quod dicitur 'nomen tuum', est congrua per regulam datam de adiectivo et substantivo. Sed quantum ad hoc, quod illi duo nominativi, scilicet nomen tuum, construuntur cum illo verbo 'sanctificetur', est congrua per regulam datam de supposito et apposito, que est quod convenire debent in tribus, scilicet numero, persona et rectitudine casuali. De huius regule et aliarum declaracione habetur in regulis puerilibus nostris *Magister que pars* et in regulis brevioribus congruitatum etc.

129 li H. Az ófranciából kölcsönzött *ly* (*li*) határozott névelő a skolasztikus latinban a szintaktikailag függetlenül értendő szóalakot jelölte.

130 participium F

131 H; sciri FV

132 li H

6. Sexta consideracio. In conventu fratrum, ubi simplices aliqui sunt et iuvenes indigentes exercitari in congruitatibus et etiam exposicionibus seu interpretacionibus latinarum locucionum per locuciones vulgares vel econverso, expedit esse talem ordinationem, ut semper aliquis talium fratrum ordine suo proponat aliquam edificatoriam auctoritatem vel exemplum breve in latino in tempore refeccionis,¹³³ et mox subiungat eius claram exposicionem in vulgari, et ut melius percipi et teneri valeat memorie, bis dicat ipsam cum sua exposicione, postquam lector mense aliquot versus legerit, puta cum presidens detegit panes mense,¹³⁴ dans scilicet licenciam comedendi. In fine vero prandii, postquam levata sunt mensalia vel alia necessaria mense, idem frater proponat aliam auctoritatem vel exemplum breve cum sua exposicione similiter bis, ubi vero minus bene fecerit proponendo vel exponendo, prelatus vel doctor suppleat, et per omnia similiter fiat in cena vel collacione.

7. Septima consideracio ad iam dictam ordinationem inductivam: Multi sunt profectus observancie indesinentis illius ordinationis. Unus est, quod ipsi fratres proponentes hoc modo exercitantur in proferendo grammaticam bonam. Preterea in exponendo sacras scripturas fiunt paraciores, animosiores et facundiores ac utiliores ad docendum et predicandum verbum dei. Preterea propter sollicitudinem bene loquendi coram conventu fiunt in studio et meditacionibus diligenciores, et semper die ac nocte in conventu et extra cogitabunt,¹³⁵ quid boni proponant, et quomodo interpretentur vere et fructuose, et sic domino cooperante tempus suum, quo nil hic preciosius habemus, salubrius expendent. Preterea vix potest contingere, quin vel omnes, vel maior pars audiencium multum edificentur audiendo electas auctoritates vel exempla breviter et edificatoria de ore fratrum suorum famulorum dei ex animo loquencium seriose et devote secundum mensuram donacionis dei, qui per eximium prophetarum dicit: *Aperi os et implebo illud.* [Ez 2:8] Et Ecclesiastico primo: *Audiens sapiens sapiencior erit.* [Pr 1:5] Preterea fratres laici lectionem mense non intelligentes ex huius ordinationis observancia quotidie habebunt verbum dei et lectionem mense. Unde et clerici magis eorum labores graves et fideles recompensabunt. Laus Christo. Explicit instructio incipiencium ordinata pro studio Iuniorum fratrum in novellis observantiis provincie Ungarie ordinis predicatorum per vicarium generalem earundem fratrem Leonardum de Vienna Austria sacre theologie eximium professorem.¹³⁶

133 in tempore refeccionis *add.* H²

134 mese H

135 *om.* F

136 F; Completa autem et transcripta per me fratrem Lucam de Wratistavia ordinis antefati anno D. MCCCCLXVIto Wyenne die mensis Maii octava post completorium hora quasi septima universitatis eiusdem tunc temporis studentem F; Explicit instructio incipiencium studium in grammatica et aliis scibilibus et docencium iuvenes. Conscripta et ordinata per Reverendum M. F. Leonardum de Valle Brixinensi sacre theologie professorem ordinis fratrum predicatorum in Vienna, pro fratribus iunioribus et minus peritis in grammatica <et in proponendo verbum dei etc.> H; Explicit instructio incipiencium ordinata pro studio iuniorum fratrum in observantiis ordinis predicatorum per fratrem Leonardum de Vienna Austrie provincie V.